

SHARQ PERIPATETIKLARINING NATURFALSAFIY QARASHLARI

Ikramova Iroda Rixsivayevna

TDSHU Sharq falsafasi va madaniyati kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada sharq falsafasining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lgan mashshoiyyuna (peripatetizm) yo'nalishi vakillarining naturfalsafiy qarashlari yoritilgan. Shuningdek, maqolada peripatetiklar naturfalsafiy qarashlarining asosi sifatida qadimgi yunon falsafasidagi naturfalsafiy qarashlar ko'rib chiqilgan. Undagi geosentrizm nazariyasi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *Qadimgi yunon falsafasi, mashshoiyyuna, Arastu-Ptolomey nazariyasi, geosentrizm nazariyasi, naturfalsafa, "oy osti" dunyosi, "oy usti" dunyosi.*

ABSTRACT

This article describes the natural philosophical views of the peripateticists, one of the main directions of Eastern philosophy. The article also discusses the natural philosophical views of ancient Greek philosophy as the basis for the natural philosophical views of the Peripatetics. The theory of geocentrism in it is analyzed.

Keywords: *Ancient Greek philosophy, mashshoyuna, Aristotle-Ptolemaic theory, geocentrism theory, natural philosophy, "under the moon" world, "over the moon" world.*

KIRISH

Falsafa yoki hikmat (hikma) islom dini peripatetiklari tomonidan har tomonlama qamrab oluvchi bilimlar tizimi, "ilmlar ilmi" sifatida ishlab chiqilgan. Bu tizim, eng avvalo, to'rtta fanni o'z ichiga oladi: mantiq, fizika (so'zning keng ma'nosida, ya'ni umuman tabiat haqidagi fan sifatida, jumladan, botanika, biologiya va psixologiya), matematika (arifmetika, geometriya, astronomiya va musiqa). nazariya) va metafizika. Asosiy fan sifatida metafizika (ma ba'd at-tabi'a) "birinchi falsafa" (al-falsafa al-ula) deb ham ataladi. Odatda u alohida fanlar tamoyillariga bag'ishlangan uchta asosiy bo'limni, birinchi navbatda yuqoridagi uchtasini ajratib turadi; borliqning umumiy xossalari/tarzlari (ontologiya) va hamma narsaning mutlaq kelib chiqishi, Xudo. Oxirgi bo'limga ko'ra, barcha metafizika ko'pincha ilohiy ilm, ilohiyot (al-'ilm al-ilohi, ilahiyyat) deb ataladi. Mashshoiyyuna yo'nalishi vakillarining naturfalsafiy qarashlari bilvosita qadimgi yunon falsafasiga asoslanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Peripatetiklarning falsafiy qarashlari, xususan, tabiat haqida, borliq haqida qarashlari rus olimlari, Yevropa olimlari tadqiqotlari natijasida keng o'rganilgan. Mazkur maqolada mashshoiyyuna (peripatetizm) yo'nalishi vakillarining naturfalsafiy qarashlari yoritilgan. Shuningdek, ularning bu qarashlarini bugungi kundagi dolzarbligi ham yoritilgan.

Tadqiqot olib borish mobaynida dialektik, tizimlashtirish, germenevtik va sinergetik metodlardan hamda to'ldiruvchanlik, verifikatsiya, tarixiylik, vorisiylik tamoyillaridan ham foydalanilgan.

NATIJALAR

Jismoniy jismlarning ibtidolari /sabablari (*mabadi'*, *birlik mabda'*) mavjud bo'lib, bular tufayli ular substansiyalar va qo'shuvchilar/hamrohlar (lyavaxik, birlik lyahik) shakllanadi, ya'ni sifat, makon, zamon va to'qqiz kategoriya qatoriga kiruvchi boshqa aksidensiyalar bilan bog'liq bo'lgan ikkilamchi belgilar sifatida shakllanadi.

Jismlarning mabdasi va ularning qo'shimchalari haqidagi ta'limotni peripatetiklar Aristotel-Ptolemeyning dunyoning tasviri haqidagi qarashlariga asoslanib ishlab chiqqanlar. Ushbu qarash geosentrizm, shuningdek, "oy osti" va "oy usti" dunyolarining farqlanishi g'oyasi bilan ajralib turadi.

Ushbu kosmologik tizimga ko'ra, dunyo yoki Koinotning markazida harakatsiz sharsimon Yer joylashgan. U har xil tezlikda aylanadigan, bir-birining ichiga joylashtirilgan sakkizta qattiq, ammo shaffof/kristal sharlar bilan o'ralgan. Dastlabki har bir yettita shar / osmonning har birida bitta samoviy jism mavjud - Oy, Merkuriy, Venera, Quyosh, Mars, Yupiter va Saturn. Antik davr faylasuflarining ta'limotiga ko'ra, buning ortidan mingdan sal ko'proq boshqa barcha osmon jismlari joylashgan "ko'chmas" (ya'ni bir-biriga nisbatan pozitsiyasi o'zgar olmaydigan) yulduzlar sferasi keladi. Bunga ko'ra, Koinot Ptolemey tomonidan kiritilgan atlas/yulduzsiz to'qqizinchi sfera bilan yopilgan.

Yer va uni o'rab turgan oy osti mintaqasi "paydo bo'lish va halok bo'lish dunyosini" (*'alam al-kaun va-l-fasad*), ya'ni narsalarning, shu jumladan tirik mavjudotlarning doimiy shakllanishi, tug'ilishi va o'limini tashkil qiladi. Oy usti dunyosi mintaqasi esa - bu hech qanday o'zgarish bilan tavsiflanmaydigan abadiy, o'zgarmas narsalar sohasi hisoblanadi. Aristotelning o'zining qarashlarida ham ko'rishimiz mumkinki, dunyo to'rt elementdan (olov, havo, suv va yer) iborat bo'lgan oy osti hamda oy usti ("beshinchi", ilohiy element - efir yoki kvintessensiyadan iborat bo'lgan qo'zg'almas yulduzlar sferasi)ga bo'linadi. To'rtta oy osti elementning har biri ikkita asosiy xususiyatning kombinatsiyasi bilan tavsiflanadi; olov - issiq + quruq,

havo - issiq + nam, suv - ho'l + sovuq, tuproq - quruq + sovuq. An'anaviy talqinga ko'ra, birlamchi xususiyatlar sifatsiz "birinchi materiya"ga immanent - substrat, bu ularning o'zaro o'zgarishi imkoniyatini tushuntiradi: masalan, issiq xususiyatni yo'qotib, sovuq mulkka ega bo'lib, olov havoga aylanadi va hokazo. Ikki yengil elementlar (olov va havo) "tabiiy" harakati yuqoriga mo'ljallangan bo'lsa, ikkita og'ir (suv va yer) "tabiiy" harakati pastga xosdir; oy usti moddasi efir esa tabiiy dumaloq harakatga ega bo'lib, bu osmonning aniq aylanishini tushuntiradi. Efirning o'zgarishligi va uning abadiy aylanishi dunyoning abadiyligini kafolatlaydi¹.

MUHOKAMA

Jismoniy jismlarning boshlanishi - materiya, shakl, faol aql Aristotel gilemorfizmiga (yunoncha hyle - materiya, morphe - shakldan) ergashib, peripatetiklar jismoniy jismlar ikki asos tashkilotgan degan fikrni olg'a suradilar. Bular - materiya (arabcha madda, hayulya) va shakl (sura). Xususan, to'rtta oddiy element/element (yer, suv, havo, olov) uchun shakllar tuproqlilik, suvlik, havodorlik va olovlik; kompozit jonsiz jismlarda "mineral" shakllar; tirik tabiatning uchta yo'nalishida - o'simlik, hayvon va aqliy ruhlari; oy ustki dunyosida, tegishli osmonlarning ruhlari.

Musulmon peripatizmidagi Aristotel naturfalsafasining tubdan o'zgarishi al-Forobiy va ayniqsa Ibn-Sinoning Faol aql (al-'aql al-fa'al) – samoviy aql to'g'risidagi ta'limotlari bilan bog'liq bo'lib, u aslida barcha paydo bo'ladigan jismlarga / narsalarga nisbatan haqiqiy sabab bolib xizmat qiladigan maxsus kosmik aqlidir.

Avitsenna fizikasining o'ziga xos xususiyati ham tabiiy tanaga xos bo'lgan uch o'lchovdan farq qiluvchi va "tur shakllari" dan (yakka sura) oldin bo'lgan "tanalik shakli" (al-jismiyya surasi) ning maxsus turini kiritishdir. nauyiyya), ya'ni suv, havo, tuproq va olov shakllari. Tananing modda va shakldan tashqari "tabi'a"si ham bor. Biz "san'at", hunarmandchilik tomonidan yaratilgan narsalardan farqli o'laroq, tabiatan tabiiy ravishda mavjud bo'lgan jismlar haqida gapiramiz - masalan, to'shak, uy. Birinchi toifaga hayvonlar, o'simliklar va oddiy jismlar kiradi (to'rtta asosiy element). O'z-o'zidan, xuddi tug'ma kabi, bunday jismlar ularga xos bo'lgan harakat va dam olishning boshlanishi / printsiptiga ega. Shunday qilib, havoning yuqoriga ko'tarilishi tabiiydir va agar bunga to'sqinlik qilinsa, uning bu tabiati avtomatik ravishda, aks ettirish va tanlovsiz, bu to'siqni engib o'tishga intiladi. Aynan "tabiat" tanadagi o'ziga xos / tabiiy joylashuvi, figuralari va holatlarini saqlab qoladi, ularga g'ayritabiiy narsaning kirib kelishiga qarshi turadi. Arastu singari Ibn Sino ham

¹ Philosophical issues in Aristotle's biology / Ed. by A. Gotthelf and J. Lennox. Camb., 1987.

“tabiat”ni kuch/qobiliyat (quvva) deb ataydi, lekin qat’iyroq uni shakl – “tabiiy shakl” sifatida ham tavsiflaydi. Ibn Sinoning fikricha, oddiy jismlardagi kabi narsaning tabiati ham uning shakli bilan bir xil bo’lishi mumkin. Masalan, suvning tabiati uning mohiyati (mahiyya) bilan bir xil, shuning uchun u aynan suvdir. Undan kelib chiqadigan harakatlar (masalan, sovuq va og’irlik) nuqtai nazaridan tabiat sifatida, lekin suvning bir turi (naw’) bo’lishi jihati bilan bir shakl sifatida ishlaydi. Murakkab jismlarda tabiat go’yo shaklning bir qismi bo’lib, shakl u bilan tugamaydi. Shunday qilib, masalan, insoniyat tabiat kuchlarini va o’simlik ruhi kuchlarini va hayvon ruhi kuchlarini va aqlni o’z ichiga oladi.

Tanada sabzavot, hayvon va inson ruhlari unda mavjud bo’lishi mumkin bo’lgan ikkinchi (“tabiat” bilan birga) kuchlarning - turli yo’llar bilan va asboblar orqali harakat qiladigan kuchlarni ifodalaydi. Uchinchi sinfga samoviy sferalarning ruhlari kiradi, ular bir xilda va hech qanday asboblar yordamisiz ishlaydi. Va bu uch xil kuchlarning barchasi tabiiy jismlarga nisbatan shakl sifatida harakat qiladi. Shakllar bilan birga tanada baxtsiz hodisalar (a’rad) ham bo’ladi. Birinchi va ikkinchisidan farqi shundaki, avvaliga ma’lum turdagi mavjudotlar shakl va materiyadan iborat bo’lib, tana ushbu tipning vakili sifatida to’liq amalga oshirilgandan so’ng (masalan, aqlli hayvon sifatida) unda baxtsiz hodisalar paydo bo’ladi - ichki, doimiy xos (lyazim) yoki tashqaridan keladigan. Shu bilan birga, ba’zi baxtsiz hodisalar, masalan, Efiopiyaning qora tanliligida bo’lgani kabi, boshqalari ruhga hamroh bo’lgan tushuncha kabi shaklga ergashadi.

Gilomorfizmni himoya qilib, falosifa, xususan, Ibn Sino materiyaning atomistik tuzilishi haqidagi qadimgi va musulmon (kalama) tushunchalarining tanqidiga batafsil to’xtalib o’tadi¹³.

Tegishli jismoniy organlar:

a) harakat va harakatsizlik

Barcha tabiiy jismlarga hamroh bo’lgan narsalar, birinchi navbatda, harakat va dam olish, joy/makon, vaqt, cheklilik va cheksizlikdir. Aristotel singari, Falasifa ham harakatni (haraka) shunchaki kosmosdagi harakat sifatida emas, balki har qanday o’zgarish ma’nosida tushunadi. Potentsial (bi-l-kuvva) boshqa narsaga aylanishi mumkin bo’lgan narsa (masalan, qora rangga aylana oladigan jism potentsial qora), u darhol yoki asta-sekin haqiqatda, haqiqiy (bi-l-fi’l) bo’ladi. Ikkinchi holatda, ya’ni o’zgarish kamayish va o’sishni tan olganida, bunday o’zgarish harakat deb ataladi. Agar o’zgarish darhol sodir bo’lsa, xuddi suvning havoga aylanishi kabi, bu o’zgarish moddaning o’ziga tegishli (jauhar) va u "paydo bo’lish" (kaun) yoki "halokat" (fasad) deb ataladi.

Bu shuni anglatadiki, harakat (asta-sekin o'zgarish) faqat baxtsiz hodisalarga nisbatan, uning to'qqiz darajasi, toifalari bilan mumkin. Lekin haqiqiy, xudbinlik yo'lida (va boshqa narsadan keyin emas) faqat to'rtga, ya'ni miqdorga, sifatga, "qayerda" va pozitsiyaga nisbatan sodir bo'ladi. Miqdor jihatidan harakat o'sish va pasayishdir. Sifatga kelsak, harakat, qorayish va oqartirish holatida bo'lgani kabi, ko'payish va pasayish imkonini beruvchilarda sodir bo'ladi. Sifatdagi harakat "transformatsiya" (istihal) deb ataladi. "Qayerda", ya'ni joyga nisbatan harakat - bu keng jamoatchilikning tushunishidagi harakat. Bu harakat "harakatlanuvchi" (nakla) deb ataladi.

Harakatning "pozitsiya" ga nisbatan misoli - sharsimon jismning o'z atrofidagi harakati. Shuning uchun, Olam harakat qilmaydi, balki o'z o'rnini, ya'ni uning qismlarining joyga nisbatini o'zgartirib, aylanadi. Ammo falsafada / Aristotelizm da "joy" (makan) quchoqlash tanasi va quchoqlash tanasi o'rtasidagi chegara sifatida tushuniladi. Va koinotdan tashqarida na bo'sh, na to'ldirilgan bo'shliq mavjud. Shuning uchun uning hech qanday joyi bo'lishi mumkin emas va shuning uchun hech qanday harakat yo'q. Harakat turlari bo'yicha yuqoridagi bo'linishdan tashqari, u tasodifiy ('aradiya), majburiy (kasriyya) va tabiiy yoki tabiiy (tabi'iyya)ga ham bo'linadi. Tasodifiy harakat boshqa tanada joylashgan ma'lum bir jismning (masalan, ko'krakdagi kiyim) bu jismdan keyin harakatlanishidan iborat. Tana yuqoriga tashlangan toshning harakatida bo'lgani kabi, tashqi omil ta'sirida o'ziga xos joydan harakatlanishga majbur bo'ladi. Agar bunday harakat tananing o'zidan kelib chiqsa (toshning pastga va yuqoriga qarab harakatlanishida yoki suvning tabiiy sovishi paytida, majburiy qizdirilganda), unda bunday harakat tabiiydir, ya'ni o'ziga xos kuchga muvofiq. bu tanada "tabiat" (tabi'a). Agar bunday tabiiy harakat ixtiyoriy bo'lmasa, masalan, toshning pastga siljishi, bu kuch / qobiliyat so'zning to'g'ri ma'nosida tabiatdir (tab'). Agar tana o'simliklardagi kabi turli yo'nalishlarda harakat qilsa, unda yuqorida aytib o'tilgan tabiiy kuch o'simlik ruhi deb ataladi; va agar bunday harakat ham ixtiyoriy bo'lsa, bu hayvonning ruhidir. Monoton ixtiyoriy harakat bilan (samoviylar harakatida bo'lgani kabi) bu kosmik ruh deb ataladi.

Kosmosdagi harakat 1) osmon sferalarining harakati kabi aylana (da'iriya, mustadira) yoki 2) to'rtta asosiy elementning harakati kabi to'g'ri chiziqli (mustakima) yoki 3) to'g'ri chiziqli harakat birikmasi bo'lishi mumkin. dumaloq bilan. O'z navbatida, to'g'ri chiziqli harakat dunyoning markazidan uning chetiga (masalan, olov harakati) sodir bo'ladi va bu engillik (xiffa) deb ataladi yoki aksincha (masalan, erning harakati) va keyin u tortishish (sikal) deb ataladi. Dam olish (sukun) - harakatga moyil bo'lgan narsada harakatning yo'qligi.

b) makon

Falyasifa aslida makon haqida emas, balki "joy" (yunoncha topos, arabcha makan) haqida gapiradi. Jismning shakli yoki uning materiyasi yoki uning o'ta chegaralari orasidagi daraja sifatida joy haqidagi g'oyani rad etib, Aristotelga ergashgan islom peripatetiklari joyni uni o'z ichiga olgan tashqi jismning chegarasi sifatida belgilaydilar. Misol uchun, ko'zadagi suv uchun joy - bu ko'zaning ichki yuzasi. To'rt element / elementlarga kelsak, ularning "tabiiy" joylari, olov joyi - Oy sferasining ichki yuzasi, havo joyi - olov sferasining ichki yuzasi, suv joyi - ichki havo sharining yuzasi, yerning o'rni - suv sharining ichki yuzasi. Agar berilgan jismdan tashqarida uni quchoqlagan boshqa jism bo'lmasa, bu jismning joyi yo'q va u hech qayerda emas. Bu butun olam / kosmosning tanasi. Tananing tabiiy (tabiiy) joyi shunday joyki, agar bu tananing a'zolari boshqa joylarda bo'lsa va ularga o'z tabiatiga ko'ra harakat qilishlariga ruxsat berilsa, ular albatta belgilangan joyga shoshiladilar. Tananing tabiiy joyida ham o'ziga xos tabiiy figurasiga ega (shakl)15. Oddiy elementlar / elementlar uchun bunday raqam yumaloqlikdir. Jismlar orasida bo'shliq (halo') yo'q. Demak, butun dunyo bir tanadir.

C) zamon

Aristoteldan keyin islom peripatetiklari vaqtni (zaman) harakatning o'lchovi / soni ('adad), to'g'rirog'i, osmon sferasining aylana va bir xildagi harakatining o'lchovi sifatida belgilaydilar. Va bu harakat kabi, vaqtning boshlanishi yo'q, lekin o'tmishda cheksizdir. Shu bilan birga, islom dinining peripatetiklari vaqtni (ibda') Xudo tomonidan yaratilganligini ta'kidlaydilar. Vaqt o'zgaruvchan, paydo bo'lishi va o'lishi mumkin bo'lgan narsalar o'rtasidagi munosabatni tavsiflaydi. Zamonda ibtidosi bo'lgan narsa paydo bo'lgan (hadis)17, bunday narsaga ega bo'lmagan narsa abadiydir (qadim, azali; mavjudotlar. - kydam, azal). Kelasi zamonga nisbatan cheksizlik abad termini bilan ifodalanadi. Agar zamon / zamon o'tkinchi narsalarning bir-biriga nisbatini ifodalasa, daqr / "abadiylik" (qarang. lat. aevum) doimiy narsalarning (xususan, kosmik aqllar va osmon sharlari) o'tkinchi narsalarga nisbati, sarmad / boqiylik (qarang. lat. aeternitas) - doimiy narsalarning bir-biriga nisbati18. E'tibor bering, daqr va sarmad ko'pincha sinonim sifatida ishlatiladi. Ammo abadiy/abadiy ma'nosida odatda ikkinchi termindan - sarmadidan olingan sifat ishlatiladi, lekin birinchisidan emas - dahri, chunki ikkinchisiga "xudosiz" ma'nosi berilgan (bu o'shalarning nomi edi). dunyoning Yaratuvchisini inkor etgan).

d) cheklilik va cheksizlik

XULOSA

Arastu singari falasifa ham cheksiz (la nihoya) hissiy idrok qilinadigan jism mavjud bo'lolmaydi va har qanday tana kuchining harakati chekli (mutanahi) deb hisoblaydi. Oxirgi tezisdan, xususan, osmon sferasini harakatga keltiruvchi kuch jism bo'lishi yoki jismda bo'lishi mumkin emasligi kelib chiqadi. Demak, g'ayrioddiy - bu osmon sferalarining tashqi/transsendent harakatlantiruvchilari bo'lgan kosmik aqllar. Va bu dvigatellarning orqasida turgan Origin / Xudoga nomoddiylik / nomoddiylik mos keladi. Falasifalar koinotda biror joyi egallagan yoki tabiat tomonidan tartiblangan cheksiz sonli narsalarning natural sonlar tarzida birga yashash imkoniyatini ham inkor etadilar. Cheksizlik faqat potentsial ravishda sodir bo'ladi, masalan, tananing cheksiz bo'linishi yoki cheksiz vaqt.

To'g'ri, musulmon peripatetiklari ikkita maxsus yo'nalishning haqiqiy cheksizligi haqida o'rgatadi - farishtalar va o'liklarning ruhlari, chunki ularning ikkalasi ham tabiat tomonidan tartibga solinmagan. Inson ruhlari faqat paydo bo'lish vaqti jihatidan bir-biridan oldinda.

REFERENCES

1. Philosophical issues in Aristotle's biology / Ed. by A. Gotthelf and J. Lennox. Camb., 1987.
2. Ибрагим Т.К., Ефремова Н.В. Мусульманская религиозная философия. Фальсафа. – Казан, 2014.
3. Ikramova, I. R. (2021). IBN RUSHD E'TIQOD VA AQL UYG'UNLIGI BORASIDA. *Academic research in educational sciences*, 2(Special Issue 1), 402-407.
4. Ikramova, I. R. (2021). IBN RUSHDNING "KITAB FASL AL-MAQĀL VA-TAQRIR MA BAYNA ASH-SHARI 'AH VA AL-HIKMAH MIN AL-ITTISĀL" ASARIDAGI MULOHAZALAR TAHLILI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(4), 1537-1542.
5. Jurayev, S. S. O. G. L. (2021). ABU ALI IBN SINONING FALSAFIY QARASHLARIDA BORLIQ MASALASI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(8), 12-14.
6. Ikramova, I. R. (2021). IBN RUSHD FALSAFASIDA "MANGU AQL" TUSHUNCHASINING TALQINI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(Special Issue 2), 243-248.
7. Sulaymonov, J. (2021) ABDURAHMON IBN XALDUNNING TAMADDUN TARAQQIYOTI HAQIDAGI QARASHLARIDA JAMIYAT TAHLILI//*Academic Research in Educational Sciences*, Vol. 2 Special Issue 1, 2021. 451-455 R.